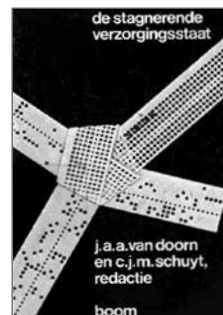
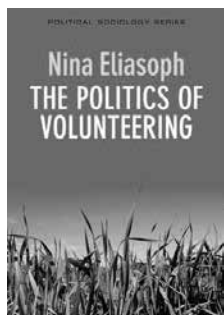

Wie luisteren wil, moet ook voelen

THE POLITICS OF VOLUNTEERING

Nina Eliasoph, Polity Press, Londen 2013

ALS MEEDOEN PIJN DOET. AFFECTIEF BURGERSCHAP IN DE WIJK

Evelien Tonkens & Mandy de Wilde, Van Gennep, Amsterdam 2013

DE AFFECTIEVE BURGER. HOE DE OVERHEID VERLEIDT EN VERPLICHT TOT EEN NIEUWE PUBLIEKE MORAAAL

Thomas Kampen, Imrat Verhoeven & Loes Verplanke (red.), Van Gennep, Amsterdam 2013

DE STAGNERENDE VERZORGINGSSTAAT

Jacques van Doorn & Kees Schuyt, Boom, Meppel 1978

MENNO HURENKAMP

Hoofdredacteur S&D

De verzorgingsstaat zou uiteindelijk niet meer moeten zijn dan een emancipatiemiddel, niet een beweging die streeft naar het eeuwige leven maar een manier om mensen minder afhankelijk te maken, schreven Jacques van Doorn en Kees Schuyt in de *De stagnerende verzorgingsstaat* uit 1978. 'De arbeidersbeweging en andere emancipatorische stromingen hebben hun historische taak altijd gezien als

een voorbijgaande. Wie een tweederangsburger gold, werd geleerd dat hij niet de mindere was, maar de gelijke van anderen, en dat wie dit zelfrespect wist op te bouwen, ook het respect van zijn medeburgers zou winnen. De verzorgingsstaat behoort geen ander ideaal te hebben. Juist omdat zij over zoveel voorzieningen beschikt, is het haar doodzonde te suggereren dat velen niet op eigen benen kun-

nen staan en die voorzieningen nodig hebben. Die zonde heeft trouwens een straf: indien de suggestie inderdaad massaal wordt opgenomen — en er zijn tekenen dat dit gebeurt — zal de consumptieve vraag naar welzijn blijven toenemen tot het systeem aan overbelasting bezwijkt.’

We zijn dertig jaar verder en de financiële crisis heeft de vraag weer prominent op de agenda gezet of de verzorgingsstaat inderdaad niet meer dan een middel en geen doel was. ‘Het kabinet heeft een stelsel voor ogen waarin de rol van de overheid groter wordt naarmate mensen meer zorg nodig hebben, minder inkomen hebben en hun sociale netwerk minder op kan vangen’, schrijft staatssecretaris Martin van Rijn in zijn nota over de hervorming van de langdurige zorg (25 april 2013, kamerstuk 114352-103091-LZ.)

De terugtrekkende beweging die Van Rijn beschrijft is een mooie pars pro toto voor een beweging die al een jaar of twintig aan de gang is: mensen moeten meer voor zichzelf en voor anderen zorgen, meer zelf betalen en minder zeuren. Maar is de verwezenlijking van dat ideaal van ‘op eigen benen staan’ inderdaad in zicht? Of is het huidige snijden in voorzieningen tijdelijk en worden zodra de economie aantrekt weer mooie regelingen gemaakt die de van oudsher stevige relatie tussen burger en overheid bestendigen, denk aan de jaren negentig met de invoering van de PGB’s en de zogenaamde Melkertbanen? Het is te vroeg om er iets over te zeggen, zou Mao’s rechterhand Tsjoë en Lai ooit over de Franse Revolutie hebben gezegd en dat geldt vermoedelijk ook hier.

Wat wel genoteerd moet worden is dat in korte tijd de verwachtingen van wat mensen voor elkaar kunnen en willen doen sterk zijn toegenomen. De wetsvoorstellen voor de herziening van onder meer de AWBZ (langdurige zorg), WMO (maatschappelijke participatie), de ZVW (ziekte) en de Participatiewet (arbeidsmarktdeelname) zijn nog volop onderwerp van gesprek, maar één thema komt er telkens in terug: meer inzet door burgers, minder

inzet door de overheid. En wie de moeite neemt om het woord ‘vrijwilligers’ in te voeren in de databank van de rijksoverheid, ontdekt al snel dat alle departementen beleidsdocumenten produceren waarin meer wordt verwacht van vrijwilligers. Ja, ook Verkeer, ook Financiën. Dat Nederland ondertussen al min of meer wereldkampioen vrijwilligerswerk is, maakt deze beweging niet makkelijker. Er moet dus in toenemende mate een beroep op het gevoel van burgers gedaan worden. Hoe dat in z’n werk gaat komt in drie recente publicaties aan de orde.

Empowerment talk

De Amerikaanse sociologe Nina Eliasoph publiceert eerder de studie *Avoiding politics* (1998), waarin ze beschreef hoe Amerikanen hardnekkig proberen om hun maatschappelijk engagement apolitiek vorm te geven. Politiek is ‘vies’, hebben ze geleerd van de media, politiek gaat alleen maar om belangenstrijd en ruzie en beide zijn verkeerd. Fatsoenlijke mensen zouden zich daar ver van moeten houden. Dus zetten Amerikanen zich wel in voor zeehonden en bemoeien ze zich niet met de bouw van een kerncentrale in de buurt. Onlangs verscheen van haar hand *The politics of volunteering*.

Eliasoph signaleert daarin dat in de Verenigde Staten maatschappelijke inzet in de greep is van ‘mantra’s’, waarin vrijwilligerswerk aan de ene kant goed is voor degene die het doet en aan de andere kant voor degene die het ontvangt. Ze bekijkt vrijwilligersprojecten met kansarme jeugd in een kleine Amerikaanse stad. ‘Empowerment talk’, noemt Eliasoph de mantra’s waarmee die projecten worden opgezet: beide partijen ontwikkelen zich immers, als we de retoriek geloven. De actieve burger ontwikkelt leiderschapskwaliteiten en de bereidheid uit zijn *comfortzone* te stappen. Hij of zij leert zich bovendien niks gelegen te laten liggen aan experts (die immers altijd traag zijn) of aan kennis uit het verleden die de belofte op een schitterende

toekomst voor de cliënten zou kunnen bezodelen. Laat staan aan zaken als bureaucratie of top-down management. Een frank en vrij type, dat in de avonduren snel en met plezier armen (van geest of portemonnee) er weer bovenop helpt. En de hulpontvanger weet zich vanzelfsprekend geïnspireerd door de vrijwilliger, om meer van zijn of haar leven te maken. Beiden maken zo een 'diepe transformation' door, als je de politiek moet geloven.

Amerika vergelijken met Nederland is niet zinvol in kort bestek, maar wat blijft van de etnografische studie van Eliasoph is de beperkte werking van kortlopende, overoptimistisch getoonzette vrijwilligersprojecten. De optimistische houding die gepropageerd wordt met empowerment talk leidt tot allerlei onbedoelde gevolgen. De organisatoren steken hun tijd vooral in budgetverantwoording jegens opdrachtgevende overheid of marktpartijen, door te zorgen dat ze toch vooral media-aandacht krijgen. De actieve burgers zien er een mooie manier in om hun cv op te krikken. De kansarme jongeren die zich geholpen moesten weten, blijven lichtelijk geïntimideerd achter, eerder cynischer dan wijzer. Voor serieuze interactie, die op de een of andere manier de bestaande verhoudingen tussen kansarm (lees in dit geval: zwart) en kansrijk (wit) aan de orde stelt, ontstaat zelden plaats wanneer empowerment talk de toon zet. Daarvoor wisselen de vrijwilligers elkaar te vaak af, daarvoor is de druk om toch maar zoveel mogelijk deelnemers te hebben te groot.

In de reeks jaarboeken van het *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken* verschijnen deze maand maar liefst twee boeken die zich min of meer met dezelfde thematiek bezighouden, maar dan in Nederland. *Als meedoen pijn doet. Affectief burgerschap in de wijk* onder redactie van Evelien Tonkens en Mandy de Wilde en *De affectieve burger. Hoe de overheid verleidt en verplicht tot een nieuwe publieke moraal* onder redactie van Thomas Kampen, Imrat Verhoeven en Loes Verplanke. Beide gaan in op het beleidsoffensief van de overheid richting de burgers, een offensief waarin begrippen als auto-

nomie, eigen kracht, netwerk, meedoen en lokale gemeenschap de toon zetten.

Beide boeken brengen via meer dan tien case-studies onderdelen van eenzelfde beweging in beeld; het ene boek strikt met voorbeelden uit het buurtbeleid, het andere met een wat algemener bereik, met onder andere ook de sociale zekerheid en de publieke opinie. De beweging is dat burgerschap emotionaliseert: werd het lidmaatschap van de gemeenschap van oudsher gedefinieerd door politieke en sociale rechten en plichten, zaken die je kon *doen*, nu moet je ook dingen *voelen* om erbij te horen. Impliciet en expliciet wordt het beleid geladen met *gevoelsregels*. Je moet beseffen dat elke dienst een tegenprestatie

In de verzorgingsstaat nieuwe stijl wordt vooral veel van vrouwen verwacht

verlangt, dat wanneer je hulp krijgt je natuurlijk niet op de bank kunt blijven zitten. Je moet beseffen dat jouw buurt van jou is, jouw land van jou is, en dat je er daarom zorg voor moet dragen. Je moet weten dat ieder mens talenten heeft, en dus moet je ook de jouwe maximaal benutten. Je moet weten dat het geld van de staat op is, en dat je dus zelf in actie zult moeten komen. Je moet de kernwaarden van de Nederlandse staat niet *weten*, maar verinnerlijken, volgens de minister van Sociale Zaken en Integratie.

Dus hamert de overheid meer op eigen verantwoordelijkheid. Van professionals wordt verwacht dat ze tot achter de voordeur de cliënten nazitten die zich onttrekken aan controles. Mensen die langdurige zorg ontvangen worden eens flink door elkaar gerammeld of ze die hulp wel 'echt' nodig hebben. Hulpontvangers in het algemeen wordt gezegd toch vooral zo lang mogelijk thuis te blijven en niet zomaar in instituties te gaan zitten, omdat het

‘thuis’ tenslotte ‘beter’ is. Bijstandsontvangers worden ‘bevrijd’ door verplicht vrijwilligerswerk. Buurtbewoners moeten zich drukker maken om de lokale sociale cohesie, door ‘trots’ te zijn op de buurt, ‘respect’ uit te dragen voor buurtbewoners, door ‘genegenheid’ voor elkaar te voelen.

Zorgen voor anderen

De boeken bieden een genuanceerd beeld. Verreweg de meeste mensen vinden het prettiger om in de maatschappij te staan dan eraan. Als daar soms wat dwang bij hoort,ervaart men dat lang niet altijd als duurzaam negatief. Wel nemen de verwachtingen toe wanneer iemand uit de bijstand naar vrijwilligerswerk wordt geduwd; hoopt diegene vervolgens ook op nu en dan een aardig woordje of zelfs een of andere vorm van carrière.

Ook vinden de meeste mensen het redelijk vanzelfsprekend nu en dan wat bij te dragen aan de eigen omgeving, het duw- en trekwerk met andere buurtbewoners of met professionals neemt men morrend voor lief. Waar vermoedelijk nog de meeste aarzeling zit ten aanzien van het nieuwe burgerschap dat de overheid verlangt, is in de mate waarin men bereid is daadwerkelijk anderen te verzorgen: zomaar de verantwoordelijkheid voor ouders, laat staan burens, nemen, zien Nederlanders niet zo zitten. Je eigen rotzooi (kinderen, gezondheid, taalbeheersing) in de gaten houden, akkoord. Maar bij verderstreckende zaken als verzorging van ouderen, veiligheid of gezondheidszorg vinden Nederlanders nog altijd dat de overheid hoofdverantwoordelijk is.

In de conclusie van *De affectieve burger* noemen Duyvendak en Tonkens twee punten die hier niet onvermeld mogen blijven. Het is nog maar de vraag of dit ‘gevoelsoffensief’ daadwerkelijk tot een vrijere rol voor de burger in de verhouding overheid-burger leidt. Al die burgers moeten de goede kant opgeduwd worden, en dat vergt veel coaching en begeleiding. Misschien niet meer door het rijk maar dan toch door de gemeente. Het zou niet de

eerste keer zijn dat de terugtrekkende overheid heel hard aan het controleren sloeg. De daadkrachtige taal waarmee de regering hulpbehoevenden wil gaan toetsen, migranten wil integreren, werkzoekenden aan een baan helpen en mantelzorgers wil gaan ondersteunen, belooft wat dat betreft weinig goeds.

Het tweede punt is dat nergens in het beleid expliciet gemaakt wordt dat in de verzorgingsstaat nieuwe stijl vooral veel van vrouwen verwacht wordt. Vrouwen doen nu al verreweg het meeste vrijwilligerswerk en wanneer er niet een ondubbelzinnige inspanning wordt gedaan om daar iets aan te veranderen, is er geen enkele rede om te veronderstellen waarom dat patroon in de nabije toekomst verandert. Ongeclausuleerd vragen om ‘meer vrijwilligerswerk’ betekent: ‘meer vrouwelijk vrijwilligerswerk’.

Naast de toenemende nadruk op emoties om het plichtsgevoel bij burgers te mobiliseren, is nog minstens één relevant verschijnsel op te merken dat de drie boeken delen. Impliciet ligt in veel denken over maatschappelijke betrokkenheid verscholen dat het beter is wanneer burgers zich spontaan inzetten, dat ze meedoen niet omdat de overheid het wil, maar omdat ze zelf vinden (voelen) dat het nodig is: burgerschap zou onbevlekt moeten zijn. Drie opvattingen grijpen daarbij in elkaar. Vanuit het eigenbelang komt betrokkenheid bij de publieke zaak vanzelf, is de redenering in de lijn van de Franse aristocraat Alexis de Tocqueville die in de negentiende eeuw de jonge Amerikaanse democratie bestudeerde. Je moet niet verwachten dat mensen zich om staatszaken bekommeren – wanneer ze zelf behoefte hebben aan een weg die naar hun dorp voert, dan weten ze de overheid te vinden. Daarnaast is er een diepe culturele laag in onze samenleving die veronderstelt dat je altijd *jezelf* moet zijn, authentiek, origineel, niet afhankelijk. Aan de hand lopen van de staat of de kerk of het welzijn remt je persoonlijke groei. En ten slotte is er de redenering dat echte menselijke warmte uit het hart komt en niet via de wet, dat hulp van professionals of

van de staat op de een of andere manier minder is dan die van je buurman. Samen leidt het tot de populaire redenering dat 'eigen kracht' beter is — een mooi zetje in de rug voor wie uit bezuinigen wil.

Maar in de Nederlandse wijken waar het niet zo goed gaat, of bij het helpen van Amerikaanse kinderen waarmee het niet zo goed gaat, blijkt uit de drie studies, is het niet zo zinvol onbevlekt burgerschap af te wachten. De mengelmoes van bedrijven en lokale overheid en restjes maatschappelijk middenveld is daar hard nodig, omdat de individuele mensen te weinig zelfvertrouwen/vaardigheden/netwerk hebben om spontaan in beweging te komen of te blijven. Buurtbewoners maken elkaar af en moeilijke leerlingen haken af wanneer hun energie niet op een zinvolle manier getunneld wordt. Gezellige buurtbarbecues worden gedomineerd door bewoners met de grootste mond wanneer iedereen zijn gang kan gaan, en snelle jongens en meisjes zijn handig om vrijwillig het vuil in de buurt op te ruimen, maar niet om vijf, zes, zeven keer een eenvoudige wiskundesom te moeten uitleggen en dan volgende week weer.

Eliasoph: 'The litter does not care if a different, untrained volunteer comes up next month, but the human recipient of personal face to face aid usually does.' In plaats van het fragiele engagement in de zwakkere delen van de maatschappij te bevrijden van de staat of andere vormen van duurzame of paternalistische verbondenheid, kan misschien beter het moderne eigen kracht vocabulaire bevrijd worden van retoriek.

Maar over de vraag *hoe* de verzorgingsstaat nieuwe stijl eigenlijk vorm moet krijgen bestaat goedbeschoofd niet ongelooflijk veel discussie — de gemoederen lopen nu bijvoor-

beeld hoger op rond illegaliteit en schaliegas. 'Een vitaal democratisch debat over herziening van de verzorgingsstaat ontbreekt', concluderen Duyvendak en Tonkens (de laatste schrijft in beide bundels) in *De affectieve burger*. De vraag rijst of politieke partijen inzake sociale zekerheid een afspiegeling van de bevolking vertegenwoordigen. Sociale bewegingen op dit terrein zijn in ieder geval in geen velden of wegen te bekennen. Voor zover de burger protesteert is dat via nu en dan een stem op een populistische partij. Voor waarneemers uit het Haagse is dat mogelijk een schokkende handeling, maar in het repertoire van verzet is dat een schamele actie.

In die zin zit er iets horigs in het emotionele burgerschap dat Nederlanders aan de dag leggen: snel bereid om meer eigen verantwoordelijkheid voor hun directe omgeving te dragen wanneer de overheid dat vraagt, niet ogenblikkelijk van plan om de stress en de ellende die dat oplevert te vertalen in politieke of maatschappelijke actie, en wanneer het dan over grotere zaken als veiligheid of verzekeringen gaat wil men toch liever dat de overheid zoveel mogelijk zorgen bij ze weghoudt. Wie niet luisteren wil moet maar voelen, gaat het spreekwoord. Maar in Nederland lijkt het nu eerder zo dat men best wil luisteren en toch moet voelen.

Het gevoelsoffensief slaat aan voor zover het de directe omgeving van mensen betreft, maar de publieke ruimte lijkt op de een of andere manier buiten schot te worden gehouden. Waar is de politieke agenda waarmee vrouwen of patiënten of kinderen met ongehooflijk irritante ouders terugvechten? Horig burgerschap — het is misschien een suggestie dat de verzorgingsstaat als emancipatiemachine nog niet helemaal geslaagd is.